

САМОЗАХИСТ АВТОРСЬКОГО ПРАВА І СУМІЖНИХ ПРАВ

Анна Штефан,
науковий співробітник відділу узагальнення експертної та судової практики НДІ інтелектуальної власності АПрН України

Із набранням чинності Цивільним кодексом України в сучасній правовій системі була закріплена неюрисдикційна форма захисту цивільних прав, у тому числі авторського права і суміжних прав — самозахист. Відповідно до ч. 1 ст. 19 ЦК України, особа має право на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань. Інститут самозахисту цивільних прав має давню історію: ще з часів Римського права існувало самоуправство як первісна форма захисту права та державний захист права. Цивільним Уложенням 1910 року у коментарі до ст. 1642 передбачалося право наступального самозахисту. На сьогодні самозахист як форма захисту прав та інтересів передбачений також цивільними кодексами Російської Федерації (ст. 12), Казахстану (ст. 9), Узбекистану (п. 3 ст. 9), Киргизстану (ст. 14), цивільним уложенням Німеччини (ст.ст. 226-231). До моменту закріплення самозахисту нормами цивільного права в юридичній літературі розглядалася правова природа самозахисту та робилися спроби визначення цього поняття. На сьогодні в доктрині цивільного права можна виділити декілька підходів до розуміння суті

самозахисту. Так, прибічники однієї точки зору самозахистом називають дії, спрямовані на захист від порушення своїх цивільних прав у договірних відносинах [1; с. 51]. Але таке обмеження самозахисту за сферою застосування не відповідає поняттю самозахисту, адже право на самозахист може виникнути в особи не лише у зв'язку з її договірними відносинами. Наприклад, потреба у самозахисті авторського права та/або суміжних прав може виникнути внаслідок неправомірного використання твору чи об'єкта суміжних прав, коли між власником прав та їх порушником жодний договір про передачу прав на використання твору чи об'єкта суміжних прав не був укладений. Недосконалість такого визначення проявляється ще й у тому, що, виходячи з нього, особа, яка здійснює самозахист, жодним чином не обмежується у виборі дій та способів самозахисту, а це може призвести до вчинення нею неправомірних дій [2; с. 12], наслідком яких може стати порушення прав інших осіб, а це є неприпустимим. З другої точки зору, самозахистом є вчинення правомочною особою дій фактичного порядку, спрямованих на охорону особистих немайнових чи майнових прав та інтересів цієї

особи [3; с. 117], а застосовуватися такі дії можуть тільки у позадоговірних відносинах. Наведений підхід, знов-таки, не повною мірою відображає сутність самозахисту, обмежуючи сферу його застосування: якщо між власником авторського права та/або суміжних прав та іншою особою був укладений договір, умови якого не виконуються, власник прав може звернутися безпосередньо до свого контрагента із вимогою про виконання умов договору, що і буде самозахистом його прав. Інші автори не пов'язують можливість здійснення самозахисту із договірними відносинами та визначають самозахист як передбачені законом односторонні дії юридичного чи фактичного характеру, що застосовуються уповноваженим на їх здійснення суб'єктом та спрямовані на припинення дій, які порушують його майнові чи особисті права [4; с. 7]. Цивільний кодекс України називає самозахистом прав застосування особою засобів протидії, що не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства (ч. 1 ст. 19). На нашу думку, ні закріплені чинним законодавством, ні вироблені наукою цивільного права підходи до визначення поняття самозахисту не дають повного та правильного уявлення про правову природу цієї форми захисту цивільних прав та, зокрема авторського права і суміжних прав. Спробуємо визначити та проаналізувати характерні риси самозахисту. По-перше, важливою характеристикою самозахисту, що відрізняє його від інших форм захисту прав, є те, що дії з самозахисту вчиняються особою на захист своїх прав самостійно, без звернення до юрисдикційного органу та поза будь-яким нормативно встановленим рег-

ламентом. З поняття ж, закріпленого ч. 1 ст. 19 ЦК України, можна зрозуміти, що самозахистом авторського права та/або суміжних прав є будь-які незаборонені законом дії, у тому числі звернення власника таких прав до суду або іншого органу, який здійснює захист цивільних прав. По-друге, важливим моментом для вчинення самозахисту цивільних прав та, зокрема авторського права і суміжних прав, є визначення того, в яких випадках може застосовуватися самозахист — у випадку, коли право порушується, тобто дія, що порушує право, ще триває, чи коли право вже порушене, а дія, що його порушувала, вже припинена? Чинний ЦК України відповіді на це запитання не дає. Вважається, що самозахист може застосовуватися в обох випадках — і коли порушення прав триває, і коли порушення прав вже відбулося, оскільки таке обмеження самозахисту буде просто недоцільним. Окремо слід розглянути можливість застосування самозахисту, коли порушення права ще немає, а лише існує загроза його порушення, яка насправді може й не перетворитися у реальне порушення права. В науці цивільного права зазначається, що дії, спрямовані на самозахист, у деяких випадках застосовуються ще й до виникнення реальної загрози порушення, хоч механізми їх реалізації у дійсності спрацьовують лише після порушення права — до того моменту ці дії спрямовані на забезпечення недоторканності права [5; с. 155]. Ми вважаємо, що самозахист цивільних прав може застосовуватися тоді, коли порушення вже стало реальним, існуючим, а не гіпотетичним, а отже, право на самозахист цивільного права, в тому числі авто-

ЗАХИСТ ПРАВ

рського права та/ або суміжних прав, виникає з моменту порушення права. По-третє, на наш погляд, не вдалим є застосування у законодавчому визначенні самозахисту словосполучення “засоби протидії”. Закон не містить легального тлумачення понять “протидія” та “засоби протидії”, а з точки зору лексикології, протидією є дія, що спрямована проти іншої дії, перешкоджає їй [6; с. 317]. Тобто засобами протидії є дії, спрямовані проти дій, що відбуваються. В такому разі самозахист зводиться лише до вжиття особою, право якої порушується, заходів, що перешкоджають іншим особам продовжувати порушувати її право, і унеможливають застосування цієї форми захисту прав особою, право якої уже порушене, а дії, які порушували право, вже припинені. В літературі з цього приводу висловлено, що після закінчення правопорушення реалізація права на самозахист неприпустима, бо вона виходить за межі дозволеного законом [17; с. 212], але з такою позицією неможливо погодитися. По-перше, ЦК України не обмежує можливість застосування захисту цивільних прав моментом припинення порушення; по-друге, нормами ЦК України передбачено ряд можливостей використання самозахисту своїх прав особою, права якої на момент застосування самозахисту уже порушені, а правопорушення вже припинене: автор чи суб’єкт суміжних прав, щодо якого засобами масової інформації поширено неправдиві відомості — неправильно зазначена назва твору, виконання, фонограми тощо, неправильно викладений зміст твору та в багатьох інших випадках — має право на відповідь, звернувшись до засобу масо-

вої інформації (п. 6 ст. 277 ЦК); автор чи суб’єкт суміжних прав, ім’я чи прізвище або псевдонім якого у документі написані з помилками, має право вимагати заміну документа, звернувшись з відповідною вимогою до організації, що видала такий документ (п. 2 ст. 294 ЦК); тобто норми чинного цивільного законодавства підтверджують, що самозахист може бути формою захисту як прав, що порушуються, так і прав, що вже порушені. Тому більш доцільним уявляється замість терміна “засоби протидії” використовувати інший термін — способи самозахисту. Цим терміном, до речі, законодавець оперує у ч. 2 ст. 19 ЦК України. По-четверте, передбачене ч. 1 ст. 19 ЦК України поняття не визначає, якій саме особі належить право самозахисту. В юридичній літературі з приводу суб’єктного складу осіб, що вправі здійснювати самозахист, висловлені різні думки. Одними авторами відзначається, що самозахист прав може здійснюватися лише носієм цих прав [7; с. 263; 8; с. 284]. Інші автори уточнюють, що в деяких випадках самозахист прав однієї особи може здійснюватися також іншими особами, наприклад, товариська взаємодопомога, крайня необхідність, дія в інтересах іншої особи без доручення [9]. Така позиція часто обґрунтовується тим, що чинний ЦК України не передбачає можливості для малолітніх і неповнолітніх фізичних осіб вчиняти дії, спрямовані на захист їх прав, тому вважається природним, що інша особа може вдатися до самозахисту прав малолітньої чи неповнолітньої особи. З нашої точки зору, вжиття конструкції “само” у понятті самозахисту все-таки означає самостійний захист цивільних

прав особою, якій ці права належать, хоча при цьому особа, що вдається до самозахисту, може звернутися за допомогою до інших фізичних чи юридичних осіб або ж особи, спільне право яких порушується чи порушене, об'єднуються та діятимуть на захист свого спільного права колективно. Наприклад, автори аудіовізуального твору у випадку неправомірного використання цього твору разом звернуться до порушника своїх прав з вимогою про припинення порушення, зроблять спільну заяву у засобах масової інформації тощо. Що ж стосується малолітніх та неповнолітніх осіб, доцільно внести доповнення до норм чинного законодавства України та надати таким особам право самостійно вчиняти дії, спрямовані на захист важливих конституційних та цивільних прав — права на життя і здоров'я, на честь та гідність, а також авторського права і суміжних прав. Не можна обійти увагою ту обставину, що для самозахисту прав необхідно, щоб право було дійсним — таким, що ґрунтується на законі та існує. Адже якщо майбутній автор ще не створив твір, а має лише задум його створення, а майбутній виконавець ще не здійснив виконання твору, а тільки планує його здійснити, створення схожого твору іншим автором чи здійснення подібного виконання іншим виконавцем не порушуватиме жодних прав майбутніх автора і виконавця, оскільки їх авторське право та суміжні права ще не існують, а отже, не буде й підстав для їх захисту чи самозахисту. Якщо твір перейшов до суспільного надбання і вільно використовується різними особами з дотриманням особистих немайнових прав автора, у спадкоємців автора не буде підстав

для застосування способів захисту чи самозахисту, оскільки строк дії авторського права на цей твір уже закінчився. Отже, важливою передумовою самозахисту цивільного права, в тому числі авторського права і суміжних прав є наявність цих прав, наявність правової охорони відповідних об'єктів авторського права і суміжних прав. Дослідниками проблем захисту цивільних прав іноді зазначається, що самозахист може вчинятися лише у формі дії, оскільки неможливо уявити, як саме через бездіяльність можна захистити свої права [10; с. 43]. Це питання є досить спірним, а складність його обумовлена тим, що ні чинне законодавство України, ні положення доктрини, ні словники та енциклопедії не містять визначення поняття бездіяльності в галузі цивільного права, обмежуючи сферу його застосування кримінальним правом [11; 12] або говорячи про бездіяльність органів державної влади. Академічна енциклопедія називає бездіяльністю (не з юридичної точки зору, а взагалі) відсутність корисної чи будь-якої діяльності; відсутність всякої діяльності, якого б там не було заняття [13]. Отже, за аналогією з визначенням бездіяльності у кримінальному праві логічно буде визначити бездіяльність суб'єкта цивільних правовідносин як пасивну поведінку, що проявляється у невчиненні суб'єктом цивільних правовідносин дій, що повинні були вчинюватися в силу покладених на нього цивільно-правових обов'язків. Дослідниками проблем захисту авторського права і суміжних прав іноді як приклад самозахисту наводиться відмова власника прав вчинити певні дії, передбачені договором про передачу майнових прав інтелекту-

ЗАХИСТ ПРАВ

альної власності [14; с. 36], поки інша сторона договору не припинить порушення прав першої сторони. Це можна розглядати як бездіяльність власника авторського права та/або суміжних прав при самозахисті своїх прав, адже відмова від вчинення дій фактично означає, що дії, вчинення яких є цивільно-правовим обов'язком особи в силу договору, не вчиняються, тобто має місце бездіяльність. Тому вважається, що самозахист цивільних прав, зокрема авторського права і суміжних прав, в окремих випадках може відбуватися і у формі бездіяльності. Цікавим є твердження деяких науковців, що самозахист права може застосовуватися тоді, коли обставини місця і часу виключають можливість звернення до державного захисту, але не виключають можливості звернення до судового захисту [15; с. 80]. З такої позиції самозахист розглядається як дії особи, яка через обставини не може звернутися до державного захисту свого порушеного права і тому обирає — звернутися до суду чи захищати своє право самостійно. Безумовно, такий підхід не можна не піддати критиці, адже за своєю природою самозахист цивільних прав, у тому числі авторського права і суміжних прав проявляється в тому, що власник порушеного права, маючи можливість звернутися до суду, до органів державної влади та місцевого самоврядування, інших органів з власної ініціативи сам вчиняє якісь дії чи навпаки, утримується від їх вчинення з метою захисту свого порушеного права. Слід зазначити, що в науці цивільного права самозахист часто відносять до способів захисту прав [3; с. 117], які дозволяють попередити чи запобігти порушенню права

[18; с. 14-17], що, на нашу думку, є помилковим. До речі, чинним законодавством Російської Федерації самозахист закріплений як один зі способів захисту цивільних прав, який зазнав критики з боку багатьох російських цивілістів. Спосіб та форма захисту права хоч і є близькими категоріями, проте між ними існує принципова відмінність. Способами захисту права є закріплені законом матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких відбувається відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав та вплив на правопорушника [8; с. 284], і, оскільки, самозахист означає застосування особою самостійно певних способів захисту свого права, самозахист прав був би способом, який реалізується за допомогою способів захисту прав, а з правильністю такого підходу погодитися важко. Формою ж захисту права є комплекс внутрішньо узгоджених організаційних заходів із захисту прав, певний організаційно-правовий порядок, спрямований на захист прав. Самозахист характеризується особливим порядком вчинення комплексу дій із захисту порушеного права та означає застосування власником права певних способів захисту, тому самозахист завжди буде формою, а не способом захисту прав. Визначення способів самозахисту, які можуть вживатися особою, право якої порушується чи порушене, також є важливим аспектом. Ст. 19 ЦК України не визначає коло цих способів, говорячи лише про те, що вони повинні бути не заборонені законом та не суперечити моральним засадам суспільства, відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням.

Цікаво відмітити, що відповідно до ЦК Казахстану самозахист має обмежений характер та може застосовуватися тільки у випадках, спеціально визначених законодавчими актами (п. 3 ст. 9), українське законодавство таких обмежень не вводить. Безумовно, неможливо врахувати і перелічити у законі як усі можливі види порушення права, так і всі можливі способи самозахисту права, тому закон і надає власнику права можливість самостійно обирати способи захисту, які можуть бути прямо передбачені законом чи договором, а можуть бути і не описаними в законі чи договорі, але відповідатимуть моральним засадам суспільства і не суперечитимуть вимогам чинного законодавства. Але застосування самозахисту має певні межі, способи самозахисту повинні відповідати порушенню та не виходити за межі дій, необхідних для усунення порушення права [7; с. 263], застосування самозахисту із порушенням прав та інтересів інших осіб є неприпустимим. Підсумовуючи викладене вище, можна зробити такі висновки:

- самозахист авторського права та/або суміжних прав може здійснюватися лише щодо існуючого права, яке охороняється законом;
- самозахист авторського права та/або суміжних прав вчиняється особою на захист своїх прав самостійно, без звернення до юрисдикційного органу та поза будь-яким нормативно встановленим регламентом;
- право на самозахист авторського права та/або суміжних прав виникає з моменту порушення права;
- самозахист може застосовувати-

ся і коли порушення авторського права та/або суміжних прав триває, і коли порушення цих прав вже відбулося і припинилося;

- самозахист може здійснюватися як у формі дій, так і у формі бездіяльності;
- способи самозахисту авторського права та/або суміжних прав обираються власником права на свій розсуд, виходячи з вимог закону та моральних засад суспільства.

В юридичній літературі була висловлена думка, що самозахист взагалі не може застосовуватися до правовідносин у сфері інтелектуальної власності: якщо розглядати самозахист як необхідну оборону та крайню необхідність, такі заходи до порушників авторського права та суміжних прав у рамках самозахисту вжити неможливо; якщо ж розглядати самозахист ширше та включити до нього вчинення всіх можливих дій, у галузі інтелектуальної власності все одно не буде місця для самозахисту, оскільки вчинення усіх можливих дій підпадатиме або під захист зі зверненням до відповідних органів, або під вжиття певних запобіжних заходів [16; с. 165-167]. Така точка зору видається неправильною: вище вже було проілюстровано, які способи самозахисту можуть використовуватись власниками авторського права та суміжних прав, нижче ми розглянемо й інші можливі способи самозахисту, проте зауважимо, що наведений нами перелік не буде вичерпним. Так, наприклад, виконавець твору, ім'я якого не було зазначено на примірнику фонограми із записом виконання цього твору, може звернутися до особи, яка здійснює відтворення та розповсюдження примірників цього

ЗАХИСТ ПРАВ

твору, з вимогою відкликати випущений тираж та внести відповідні виправлення — це буде способом самозахисту особистих немайнових суміжних прав виконавця. Автор, фрагмент твору якого був використаний у вигляді цитати автором іншого твору без посилання на першого автора, може звернутися безпосередньо до другого автора з вимогою зробити заяву в засобах масової інформації про допущене ним неправомірне використання твору, що буде самозахистом майнового авторського права. Якщо твір автора був перекладений іншою мовою без згоди автора, автор може звернутися до перекладача з вимогою не здійснювати випуск перекладеного твору у світ та укласти договір із автором про надання перекладачеві права здійснити переклад твору; якщо аудіовізуальний твір демонструвався у кінотеатрі без дозволу авторів твору чи інших осіб, яким належать виключні майнові авторські права на цей твір, такі особи можуть звернутися до адміністрації кінотеатру з вимогою припинити неправомірну демонстрацію твору та виплатити на їх користь суму всіх доходів, отриманих кінотеатром від неправомірної демонстрації цього твору — це способи самозахисту майнових авторських прав. Особа, яка дала інтерв'ю, та відповідно до

ч. 3 ст. 13 Закону України “Про авторське право і суміжні права” є співавтором цього інтерв'ю, у випадку публікації інтерв'ю зі скороченнями, що призвело до спотворення його змісту та можливості неправильного сприйняття читачами відповідей особи, що дала інтерв'ю, може звернутися до засобу масової інформації із відповіддю — власними роз'ясненнями, тлумаченнями — або взагалі запропонувати засобу масової інформації опублікувати повний текст інтерв'ю. Майже кожен дослідник проблем захисту авторського права та суміжних прав зазначає, що у випадку порушення цих прав власнику прав та порушнику необхідно провести переговори та узгодити, як припинити порушення та забезпечити права автора чи власника суміжних прав — це також буде одним із способів самозахисту. Отже, самозахист авторського права та суміжних прав насправді може мати дуже широке застосування та бути ефективною й дієвою формою захисту прав. ♦

Список використаних джерел:

1. Усенко М. И. *Гражданско-правовая защита прав и свобод советских граждан* / М. И. Усенко // *Советский закон и гражданин: юридический справочник: в 2-х частях. Ч.1* / [Под ред. Б. М. Бабия]. — К.: Выща школа, 1980.
2. Зайцев И. М. *Гражданское процессуальное право* / И. М. Зайцев // *Гражданский процесс России*. — М.: Юристъ, 2001.

3. Грибанов В. П. *Осуществление и защита гражданских прав.* — [изд. 2-е, стереотип]. — М.: Статут, 2001.
4. Стоякин Г. Я. *Меры защиты в советском гражданском праве: автореф. дис. на соиск. науч. степ. канд. юрид. наук: 12.00.03.* / Г. Я. Стоякин — Свердловск, 1973.
5. Свердлык Г. А. *Защита и самозащита гражданских прав: учебное пособие / Г. А. Свердлык, Э. Л. Страунинг* — М.: “Лекс-Книга”, 2002.
6. *Словник української мови: в 11 т. Т. 8.* // І. К. Білодід, А. А. Бурячок та інші. — К.: Наукова думка, 1977.
7. Тархов В. А. *Гражданское право. Общая часть : [курс лекций]* / В. А. Тархов. — Чебоксары: Чув. кн. изд-во, 1997.
8. *Гражданское право. Учебник. Часть I.* / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. — Издание третье, переработанное и дополненное. — М.: ПРОСПЕКТ, 1998.
9. Дунаев В. В. *Понятие и формы защиты гражданских прав* / В. В. Дунаев // Сибирский юридический вестник. — 2003. — №4. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://law.isu.ru/ru/science/vestnik/20034/dunaev.html>.
10. *Актуальні проблеми цивільного права і цивільного процесу в Україні / Я. М. Шевченко, Ю. Л. Бошицький, А. Ю. Бабаскін та ін.* — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005.
11. *Большой юридический словарь.* / Под ред. проф. А. Я. Сухарева. — 3-е изд., доп. и перераб. — М.: ИНФРА-М, 2007.
12. *Юридичні словники [Електронні ресурси]* — Режими доступу: <http://zakony.com.ua>
<http://jurist-online.com>.
13. *Академічна енциклопедія [Електронний ресурс]* — Режим доступу: <http://dic.academic.ru>.
14. Жаров В. О. *Захист права інтелектуальної власності. Захист авторського права і суміжних прав. Захист права промислової власності : [навч. посібник]* / В. О. Жаров. — К.: ЗАТ “Інститут інтелектуальної власності”, 2003.
15. Кораблева М. С. *Защита гражданских прав: новые аспекты* / М. С. Кораблева // *Актуальные проблемы гражданского права.* — М., 1999.
16. Андрюшин А. Г. *Интеллектуальная собственность и гражданско-правовые способы её защиты: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03* / Астраханский государственный университет. — Волгоград, 2006.
17. *Особисті немайнові права інтелектуальної власності творців: монографія / За заг. ред. В. В. Луця.* — Тернопіль: Підручники і посібники, 2007.